

УДК 81-112

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2025.346985>Руслан Рахімов*

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У ПЕРЕДМОВАХ ДО УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКІВ КІНЦЯ XVI–XVII СТ.

У статті проаналізовано інтертекстуальність у передмовах до українських стародруків кінця XVI–XVII ст., окреслено основні джерела інтертекстуальних елементів, їхню стильово-тематичну залежність. Описано основні моделі включення інтертексту до передмов, способи його паспортизації. Установлено, що іншотекстуальні вставки є одним з елементів формування та реалізації дискурсивної стратегії автора.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальність, дискурсивні параметри, дискурсивний аналіз, передмови, українські стародруки кінця XVI–XVII ст.

Rakhimov Ruslan. Intertextuality in the prefaces to Ukrainian old prints of the late 16th – 17th cc.

This article is devoted to a analysis of intertextuality in the prefaces to Ukrainian early printed books of the late 16th–17th cc. The specificity of prefaces as a paratextual element lies in the fact that they are dialogical in nature, which forms the communicative framework of the work and determines the interaction between the author and the reader. It is in this genre that the interaction of the text with the broader cultural field is most fully manifested, and intertextuality emerges as an important discursive characteristic.

The relevance of the study is due to the insufficient development of issues related to the functioning of intertext in ancient Ukrainian texts and the need to explain the mechanisms of manifestation of biblical, patristic, ancient, and other sources in the structure of prefaces.

The article analyzes the main ways of introducing elements from other texts: direct quotation, indirect retelling, allusions, reminiscences, and epigraphs. Their role in the formation of the multilevel semantic space of prefaces, in which foreign text material performs structural, rhetorical, ideological, and suggestive functions, is revealed. Particular attention is paid to the confessional differentiation of sources: Orthodox authorities dominate in liturgical texts, while Catholic and ancient authorities are actively involved in polemical works.

The results of the study demonstrate that intertextuality in early modern prefaces is an orderly and deliberately directed phenomenon that corresponds to the discursive and genre tasks of the texts and to the authors' intentions. The identified models of intertextual inclusion allow us to understand prefaces as an intellectually rich space in which authors combine tradition and their own rhetorical strategy, creating a convincing and conceptually structured discourse. This approach opens up new opportunities for further studies of the history of Ukrainian text and cultural communication in the early modern period.

Keywords: intertext, intertextuality, discursive parameters, discursive analysis, prefaces, Ukrainian old prints 16th – 17th cc.

Постановка проблеми. У цій роботі зосереджено увагу на дискурсивному аналізі передмов до українських стародруків кінця XVI–XVII ст. Такий підхід передбачає дослідження процесу текстотворення, що залежить від певного історичного контексту, відповідає соціокультурним орієнтирам епохи і відображає взаємодію автора тексту з його читачами. У межах дискурсивних параметрів виокремлюємо оцінність, адресатність, адресантність, діалогічність та інтертекстуальність. Аналіз дискурсивних параметрів передмов дає змогу проаналізувати смислову структуру передмови, її співвідношення із власне текстом аналізованого стародруку. У попередній студії ми проаналізували адресатність у передмовах до українських стародруків кінця XVI–XVII ст., дослідивши номінації абстрактного адресата-читача у структурно-семантичному аспекті.

У цій статті об'єктом дослідження є інтертекстуальність як дискурсивний параметр передмов, вивчення якого розкриває особливості мисленнєвої діяльності автора тексту, виявляє традиції й новації у використанні інтертекстуальних вставок, що характерні для ранньомодерного періоду XVI–XVII ст.

Передмови до українських стародруків часто містять розгалужену систему покликань на біблійні, патристичні, античні чи сучасні авторові джерела. На матеріалі цих передмов не були спеціально проаналізовані такі питання, як: джерела інтертексту, роль у творенні передмов, співвідношення з власне текстом стародруку, функції (інформаційна, текстотвірна, аргументаційна та ін.).

Дослідження категорії інтертекстуальності на матеріалі передмов до українських стародруків кінця XVI – XVII ст. розширює наукові уявлення про формування і функціонування книжної традиції ранньомодерного часу, про соціокогнітивні параметри автора тексту та його адресатів, про соціокультурний контекст, у якому створено і в якому функціонував стародрук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення інтертекстуальності належить до міждисциплінарних студій, що враховують лінгвістичний, літературознавчий, історичний, культурологічний аспекти. Цьому питанню були присвячені праці Н. Яковенко [Яковенко 2017], О. Курганової [Курганова 2023], Г. Наєнко [Наєнко 2014], О. Ніки [Nika 2022], Д. Сироїд [Сироїд 2025].

* Руслан Рахімов, аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка (Київ, Україна); e-mail: ruslan.rakhimov@knu.ua.

Н. Яковенко проаналізувала інтертекстуальність у текстах Йоанікія Галітовського для визначення кола його потенційних реципієнтів. Вона акцентує увагу на неоднорідності адресатів: староукраїнська мова викладу текстів свідчила про їх спрямування до ширшої аудиторії, водночас фіксування на полях назв використаних джерел є нетиповим для текстів «масового призначення» [Яковенко 2017]. Учена дослідила новації в транслюванні християнського досвіду могилянськими книжниками другої половини XVII ст., які полягали в поєднанні «грецької» та «латинської» церковних традицій: «Найпомітнішою “видимою” новацією стала зміна кола читання – те, що вони набагато інтенсивніше, ніж доти, почали використовувати друковані католицькі праці – теологічні, гомілетичні й агіографічні. Це аж ніяк не скасовувало візантійської матриці віровчення. Ішлося радше про те, аби за допомоги “латинської науки” підвести під православне світовідчуття “новітню теоретичну базу” і тим самим зміцнити власну еkleзіальну ідентичність» [Яковенко 2017, с. 10–11].

О. Курганова розробляє проблематику інтертекстуальності в богослужбових книгах барокового стилю. Вона наводить численні приклади інтертекстуальних вкраплень у богослужбових книгах досліджуваного періоду, серед яких спостерігаємо повністю або частково цитовані вірші та акровірші; цитати, що супроводжують гравюри і зображення в текстах; підкріплення символічних образів цитатами зі Святого Письма тощо [Курганова 2023]. Дослідниця доводить, що введення до текстів барокових авторів прямих цитат і прихованих аллюзій із творів античної та середньовічної філософії, європейських наукових видань ранньомодерної доби свідчить про ерудованість української еліти.

Грунтовне теоретичне дослідження інтертекстуальності та практичне дослідження способів цитування в ранньомодерних текстах представлене у працях Г. Наєнко. Докладно проаналізовано інтертекстуальність у «Зерцалі богослов'ї» К. Транквіліона-Ставровецького, наукових текстах Й. Галітовського, проповідях філософського змісту, катехизисах і популярних полемічних та теологічних текстах. Г. Наєнко також дослідила маркери інтертекстуальності в трактаті І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку» і в текстах академічного дискурсу загалом. Вивчення інтертекстуальності передмов продемонстровано на основі словників цього періоду і перекладу «Проблемати», визначення в них прецедентних субтекстів [Наєнко 2014].

Д. Сироїд проаналізувала апокрифічні рукописні тексти XI–XVII ст., в яких дослідила різні рівні тексту і його можливі проєкції на читача в грецькому творі та його церковнослов'янському відповіднику. На основі цих текстів вона простежила зміну та особливості функціонування образу Теклі в текстах Тертуліана, Григорія Богослова, Методія Патарського, Григорія Ниського, Іоанна Златоуста та інших [Сироїд 2025].

Ці дослідження визначили методологічну основу для аналізу інтертекстуальності як категорії загалом і передмов певного стилю/жанру зокрема.

Мета дослідження – виявити та охарактеризувати особливості категорії інтертекстуальності як дискурсивного параметру у передмовах до українських стародруків кінця XVI–XVII ст. Реалізація мети дослідження визначає завдання: встановити джерела інтертексту, його функції в структурі передмов, оформлення інтертексту, співвідношення із власне текстом стародруку, роль у формуванні авторської дискурсивної стратегії. **Джерельною основою** дослідження є 24 передмови до наукових, полемічних і богослужбових українських стародруків кінця XVI–XVII ст. У статті використано дискурсивний метод, контекстуально-інтерпретаційний метод, елементи когнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. У цій роботі проаналізовано передмови до творів різних стилів: релігійних, полемічних, наукових. Безперечно, вони культивували книжну традицію, що передбачала апеляцію до Святого Письма як до першооснови духовної та інтелектуальної культури тогочасного суспільства, найбільш авторитетного джерела, тому обов'язковим було цитування Біблії та патристичної літератури. Зазначимо, що інтертекст гармонійно функціонував у структурі передмови, корелюючи зі стильово-тематичними домінантами основного тексту. Підкріплюючи виклад покликаннями на прецедентні тексти, автори передмов добирали інтертекстуальні елементи так, щоб вони відповідали змісту та призначенню книги, активізували увагу реципієнта, підвищували переконливість викладу й здійснювали мовленнєвий вплив.

Наприклад, у передмовах до видань «Часослова» 1616 року та «Бесід святого Іоанна Златоустого на Діяння святих апостолів» 1624 року містяться покликання на Пророцтво від Луки: ... (і́акоже глѣтъ ѿска) ѿ проповѣдѣтисѧ ѧ ѿмѧ егѡ пока́ннѧ, ѧ ѿпѣчѣнію грѣхѡ въсвѣх ѧзыцѣ, начѣніше ѡ Іерѡлѡма [Титов 1924а, с. 27]; на Книгу пророка Захарії: ѿ ѡбѣгайте ѡ лица сѣвера, глѣтъ Гдѣ. занѣ ѡ чѣтырь вѣтрѣ нѣныхъ сѣверѡ вы, глѣтъ Гдѣ. Въ сѣѡнѣ възвраща́йтеся живѣщїи въ дѣѣри вавѡлѡнстѣѧ [Титов 1924б, с. 115].

До активного ресурсу інтертекстуальності передмов належать праці Іоанна Златоустого, Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Дамаскина. Серед цитованих авторів патристичної літератури

найбільш частотними є твори Іоанна Златоустого: ...пò Златòстоу сѣому: въ полѣноци вò (речє) Гдѣ пѣтъ шестѣтъ, потòк Кѣдровъ прехòдитъ, ѿ на мѣсто предателю знѣмо тѣитѣса... [Титов 1924а, с. 28]; Ёще же къ раздѣленію ѿ сѣ сѣла ѣсть потребно, ѿкѣ ѡдѣламы своѣ Дѣдъ къ Навлѣдѣ десѣтострѣнномѣ слагѣше ѿ поѣше, ѿкоже Бжѣ: Златобстыѣ глѣтъ...) [Титов 1924е, с. 108].

У передмовах книжники активно покликаються на слова **Василія Великого**: ...ѿ ничтòже (по Василію) дрòгоє въсприймѣти в попечєніє, прѣже дѣже воспòминѣніє возвеселѣтѣса, по писѣнномѣ) [Титов 1924а, с. 28]; **Григорія Богослова**: Бгòслò Грѣгорі в ѣ: на Погревєніє с. ѿданѣсѣ ѿлєзѣандрѣскѣ: ѿчистѣтѣса, речє... [Титов 1924, с. 79]; **Іоана Дамаскина**: Дамѣскинъ же Іѡаннъ в кнѣзѣ трѣтей, ѿ Правослѣвной вѣрѣ в Глѣ: тòе-же ѿ сѣомъ дхѣ ѿповѣданіє сѣдѣржитѣ) [Титов 1924, с. 82] та ін.

Особливістю деяких передмов до релігійних текстів Києво-Печерської друкарні є те, що автори використовують покликання на античних авторів. У другій передмові до «Часослова» 1616 року книжник, аргументуючи свою думку, з якого часу треба починати молитися, покликається на думки античних філософів про те, з якого часу варто відводити початок нового дня: «Внѣшніи же фѣлосòфи ѿкоже Платòнъ ѿ Макрòбіє, ѿ полòуночїѣ днѣ начинѣтѣса свѣдѣтѣствѣтъ» [Титов 1924а, с. 28]. Автор передмови послуговується лише іменами філософів Плутарх і Макробій, передбачаючи, що читач обізнаний з їхніми роботами.

У другій передмові до «Бесід святого Іоанна Златоустого на 14 посланій святого апостола Петра» автор покликається на образи античних мислителів Піфагора й Агафона у словосполученнях «покласти палець Піфагора на уста» і «камінь Агафона в рот положити» для означення стриманості, мовчання та словесного самоконтролю у повчальних цілях: Гò занє двизѣтѣса на подòбѣ крòмѣ цѣка ѿ непѣлцинѣ, нѣдимѣ пѣрстѣ Пѣдѣгòровъ ѡустомъ наложѣти, ѿ камєнь ѿгѣдòновъ в тѣ вѣложѣти, ѿ сїце дòбѣлѣ вѣлѣти [Титов 1924, с. 84].

У наукових текстах, а саме словниках і граматиках, цього періоду змінюється інтертекстуальність, до кола цитованої літератури належать твори Максима Святогорця, Мануїла Ритера та ін. Зокрема, у передмові до другого видання «Лексикона славенороського» Памва Беринди, автор передмови, Іоїль Труцевич, наводить джерела, якими користувався Беринда під час написання свого твору: ...змнѣгѣ стѣхъ писмѣ ѿѣзѣкѣ, навѣ зєѣ ѿтòковѣноѣ Прѣ: **Мѣзіма сѣогòрца, Манѣїла Рѣтера**, ѿ ѿныхъ мнѣгѣ... [Беринда 1653, с. 7]. На початку своєї передмови до «Лексикона» Іоїль Труцевич використовує сентенцію Катона, наголошуючи читачам, що цю роботу важливо читати вдумливо та розуміти: Читѣтъ, ѿне розвѣмѣтъ: глѣпѣлѣ рѣчѣ є: Мòвѣ нѣкто ѿ мѣдрѣхъ [Беринда 1653, с. 2]. На думку Г. Наєнко, автор передмови використовує формулу «мовить дѣхто з мудрѣхъ» замість конкретного покликання на автора цих слів з популяристичною інтенцією [Наєнко 2014, с. 259].

У передмові до «Грамматики словенської» Мелетія Смотрицького зафіксовано непрямі покликання на грецьку та латинську граматичну традицію: Пожѣтокѣ Граммѣтѣки в ѣзѣкѣ Грѣцкѣ ѿ Латѣнскѣ сѣмѣ досвѣдчєніє ѡказѣлє знѣчний...; Вѣдѣете ѡвѣѣмѣ / котòрынѣсѣа Грѣцкѣ / ѡвѣ Латѣнскѣ Граммѣтѣки хѣдòзствѣ ѡчѣили / што ѡна єсть кѣ понѣтѣ ѿ ѣзѣка чѣстѣсти / тѣкѣ ѿ прѣвогѣ ѿ сочѣннѣгѣ / вѣдѣлѣгѣ вѣлѣснѣсти дѣлѣктѣвѣ ѿ мòвѣнѣ / ѿ писѣнѣ, ѿ писмѣ вѣрозвѣмѣнѣ [Смотрицький 1619, с. 21]. Такі інтертекстуальні елементи виконують підтверджувальну функцію авторських слів про важливість граматичного вчення в будь-якій мові, спонукаючи читача до опрацювання матеріалу основного тексту.

У передмовах до полемічних текстів також використовувалися покликання на офіційні документи для чіткої послідовності та аргументації авторських думок. Христофор Філалет в «Апокрисисі» покликається на рішення Берестейського церковного собору та грамоти королів. Також часто цитованою є книга Петра Скарги «Synod brzeski і jego obroga», оскільки «Апокрисис» був однією з перших стародрукованих відповідей Берестейській унії: Ёѣднѣ чѣсти тѣхъ кнѣжокѣ вѣрѣи спòсòбѣ ѿправòвѣлѣ сѣѣдрѣгòн рекòма ѡворòнѣ тогò сенòдѣ запѣрѣ [Філалет 1598, с. 1], прòто дѣлѣ ѡвѣснѣнѣ ѿ потвѣржєнѣ тогò шкрѣптѣ, зѣрѣлѣ нѣкоторѣ писмѣ лѣсты прѣѣа посѣлѣства, ѿ прòчѣлѣ, втòмѣ шкрѣптѣ вѣспомѣнѣнѣ приписѣли [Філалет 1598, с. 157].

В «Апокрисисі» фіксуємо покликання на Сократа, паспортизація якого розміщена на полях: ѡу ономѣ мòужѣ старомѣ простомѣ, котòрый на Нѣкеѣскомѣ совѣрѣ простѣа мòвѣа своєа, вѣлѣкѣ рѣчи с Писмѣ сѣгòго ѿ Бгòу прѣточѣючи, фѣлосòфѣмѣ, котòрымѣ мòудрѣе дхòвнѣе бгòслòвѣи спрòстѣти не мòгли, мòвѣє замкнѣлѣ (на полі зліва – Сократъ) [Філалет 1598, с. 92].

У передмові до першої частини «Апокрисиса» автор прагне спростувати унійні рішення, використовуючи прислів'я для увиразнення експресивності своєї думки: ...же то хотѣ што было пишѣчи оумыслѣ, хотѣчи насвоѣ млынь водѣ провѣдѣти [Філалет 1598, с. 8].

У передмові до третьої частини «Апокрисиса» автор, наводячи контаргументи, згадує твердження уніатів, уміщене в латинському «Liber Pontificalis»: Потомъ выводитъ, жѣ тоѣ единовластіе петра стго снѣмъ неоумерло, але стало нарѣйскѣ бѣскѣпехъ, которѣ пѣтръ стѣй врѣмѣ оумираючи, привѣлъ нѣто своѣ ѿдалъ [Філалет 1598, с. 177]. Зазначимо, що автор «Апокрисиса», покликаючись на православні джерела, здебільшого цитував текст і наводив джерело, з якого було взято цю цитату; а коли наводив думки своїх католицьких опонентів, то робив це опосередковано, без покликань на конкретні праці.

Використання покликань і документально-історичних джерел у полемічних темах зумовлено стильовою природою таких текстів, поєднанням релігійного та публіцистичного дискурсу. Апелювання до латинських текстів є обов'язковим у побудові відповіді на аргументи опонентів, оскільки в такий спосіб забезпечені логічність і послідовність контраргументів автора. Окрім того, занурення читача в контекст полеміки та ідей обох сторін, створює у свідомості реципієнта образ добре обізнаного автора, що підвищує авторитет його аргументації в дискусії та дає змогу більшою мірою впливати на читача.

Наочним і новим для українського книжного простору є покликання на листи італійського письменника Франческо Петрарки в полемічному «Отписі» Клірика Острозького під час вибудовування питань до опонента [Ніка (упоряд.) 2016]: Пытаемъ, на кого с плачемъ пишѣчи нарекалъ [глоса на полі – Петраха въ книг листѣ] оный вашъ славный писаръ въ тѣе слова. и хтѣ охолодитъ оутисненный свѣтъ, хтѣ до першого станѣ приведетъ, оутисненное мѣсто. Хтѣ превротный обычаи направитъ. хтѣ роспорошеные вѣцы згромадитъ. хтѣ пастыри владѣиѣе скараетъ. хтѣ наведѣ, хтѣ натѣнѣ до клявы своѣи, и не будетъ же конца своволѣствоу и злостямъ [Клірик 1598, с. 55–56].

Говорячи про інтертекстуальність у передмовах до українських стародруків кінця XVI–XVII ст., зазначимо, що важливим елементом досліджень є розрізнення за християнськими конфесіями цитованих праць. Через історичні та соціально-політичні умови концентрація православного та католицького інтертекстів у книгах на різних територіях зазнавала варіювання. Також значну роль у використанні чи невикористанні різноконфесійних інтертекстів відіграє стильово-тематична спрямованість текстів. У богослужбових текстах цитовано здебільшого православні праці, тоді як покликання на католицькі книги є частотнішими в полемічних творах.

Зважаючи на способи введення інтертекстуальних елементів у передмовах до українських стародруків кінця XVI – XVII ст., виокремлюємо кілька основних типів інкорпорації іншотекстового матеріалу в структуру основного тексту. Одним із найпродуктивніших типів є пряме цитування. Такі фрагменти, як правило, мають чітке покликання на автора та цитовану працю. Пряме цитування в тексті введено за допомогою традиційних формул: Бѣсѣдѣ Грѣгоре в ѣ: на Погребѣніѣ ѣ. ѿданѣсіа ѿ Александрѣскѣ: ѿчистѣтисѣ, речѣ, подовѣѣ прѣжѣ, тѣжѣ ѿчищѣти. оупремѣдрѣтисѣ, и сѣце оупремѣдрѣти, вѣти свѣтъ, и просвѣщѣти. привѣжитисѣ Бѣг, и приводѣти ѿныхъ. ѿстѣтисѣ, и ѿсѣщѣти. и прочѣа [Титов 1924, с. 78]; ...ѿкоже ѿ Бѣ ѿсіа прѣркѣ глѣтъ: Грѣхѣ людеѣ моиѣхъ ѿзѣадѣтъ [Титов 1924b, с. 122].

Така форма цитування підкреслює авторитетність використаного джерела, підкріплює думки автора Божим словом. Окрім цього, засвідчено випадки, коли автор передмови не вказує конкретне інтертекстуальне джерело, з якого взята цитата: ...памѣтѣючи на ѿвѣовы слова. ѿмѣ, мѣвитѣ, нагѣмъ вѣшолѣ зъ живѣтѣ мѣтки моѣи, нагѣ и пойдѣ [Титов 1924b, с. 121]. Передусім така формула використана для біблійних цитат, указує на те, що автори зазвичай орієнтувалися на читача, який знає Святе Письмо.

Ще одним типом введення інтертексту у структуру основного тексту передмов до українських стародруків є опосередковане (непряме) цитування, яке полягає у відтворенні змісту джерела без дослівного повторення оригіналу. Його зазвичай не супроводжують прямою вказівкою на джерело, а розпізнають завдяки лексичним і стилістичним маркерам. Цей дискурсивний прийом сприяв тому, що вислів набував повчального характеру: ...Бѣжѣный ѿмѣовъ Мѣтафрѣ пишѣтъ ѿкѣ равное ѣ сло, и ѣже глаголатѣ неподовѣущѣа, и ѣже молчѣнію предаватѣ та ѿже сѣтъ полезна и чѣна... [Титов 1924d, с. 468].

Останнім типом реалізації інтертексту в передмовах досліджуваного періоду виокремлюємо алюзії та ремінісценції – натяки на прецедентні тексти без прямої вказівки на джерело. Вони проявляються у

використанні загальновідомих і часто повторюваних мотивів, образів, метафор тощо («сад духовний», «страшний суд», «дороги спасіння»). Зокрема, в «Апокрисисі» спостерігаємо метафору: штò мѣшій кѣскій жвѣчїи, ѡкѡстей котѡрыми бысѣ мѡ оудавїти занехївѡючи [Філалет 1598, с. 6]. У передмові до отця єпископа в «Отписі» Клірик Острозький, розуміючи обізнаність свого опонента, використовує алюзію на біблійську притчу про таланти: ...ѡпрїймоуѣчи кождый знѡ таланты, повїненъ єсть ѡдавѣти торжнїкѡмъ, ѡбысѣмѡ ѡдалї єго злїхѡю, ѡне ѡземлї молчѡнїѡ погрѣбѣмъ, ѡзѡнымъ злѡымъ слѡгѡю ѡтѣмнѡсть кромѣшнїю ѡкїнени боудѣ [Клірик 1598, с. 7].

Окрім того, зазначимо, що продуктивним є вмонтування в структуру передмови епіграфів-цитат прецедентних текстів. Другу передмову до «Часослова» 1616 року починає епіграф: И прїдетъ всѡка плѡтъ, покѡнитисѣ предѡмною ѡ Ієрѡлїмѣ, речѣ Гдѣ [Титов 1924а, с. 26], що є прямою цитатою пророцтва Ісаї 66:23.

Інтертекстуальні елементи по-різному вплітались у структуру передмов: могли бути подані як цитата без авторського коментаря, підкріплюючи попередні чи наступні аргументи адресанта. Оскільки передмова за своєю природою є діалогічною та орієнтована на читача, часто автори вдавалися до подачі інтертекстуальних елементів із власним поясненням чи їх інтерпретацією. Безсумнівно, такі інтерпретації не виходили за межі канону та не суперечили наведеній цитаті, попри це завжди відповідали авторським інтенціям. У другій передмові до «Бесїд святого Іоанна Златоуста на 14 посланій святого апостола Павла» ієромонаха Захарїя Копистенського автор доєднується до слів Іоанна Златоуста, «співтворюючи» текст: Пѡ сїх ѡбращѡсѣ къ мїрѡнѡмъ їмже всѡ рѡвно съ їноки творїти подѡбѣ, ѡ къ нїмъ съ стѣмъ Іѡаннѡмъ Златѡустѣмъ гдѣ: Послѡшѡйте, молѡ, всѡ житѣйсѣи лѡдїє, ѡ стѡжїте кнїги цѣлѡвѡ дїшѣвнѡ: послѡшѡйте єлїци єстѣ мїрѡне, ѡ ѡ женѣ ѡ дѣтѣ прилѣжите: кѡкѡ ѡ вѡмъ повелѣвѣ, нѡїпѡче Писѡнїѡ читѡти: ѡ непрѡстѡ, нїже їѡкѡ прикљѡчїсѣ, нѡ съ мнѡгї тїцѡнїємъ, ѡ прѡ: ѡ нїѡкѡже пренебрегѡти їхъ Дхъ бѡ стѣи толїѡкѡ оустрѡїл ѣ, тѡкѡ їѡ сїмъ съхрѡнїтисѣ [Титов 1924, с. 80], – і після розлогих аргументів, підкріплених численними цитатами отців церкви, автор надає емоційно-експресивний коментар, що підсумовує вищесказане: Велїкое бѡ слѡ є невѣдѣти Писѡнїѡ, ѡ їѡкоже скѡт безслѡвѣсѣ ѡвносїсѣ: ївѡ ѡ сегѡ безчїсленнѡ слѡѡ рѡждѡїсѣ, ѡ невѣдѣнїѡ Писѡнїї. ѡсегѡ лѡтѣ єрѣтїчѣскї вѣзрастѣ нѣдѡгѣ: ѡ сегѡ небрегѡмѡѡ ѡ несправлѣннѡ житїѡ: ѡ прѡѡ [Титов 1924, с. 81]. У наведеному коментарі фіксуємо численні приклади використання епітетів, що створюють ефект загрози, тривоги («велїкое слѡ», «скѡт безслѡвѣсѣ», «безчїсленнѡ слѡѡ», «лѡтѣ єрѣтїчѣскї нѣдѡгѣ»), спонукають реципієнта відчутти особисту відповідальність за духовний стан, створити образ духовної небезпеки як реальної загрози та викликати страх наслідків незнання Божого Слова.

Паспортизація використаних джерел передусім подана у формі глос на полях сторінки: скороченої назви твору, часто із зазначенням глави чи сторінки. Також засвідчені випадки зазначення джерела цитованого матеріалу в самому тексті в круглих чи у квадратних дужках.

Висновки. Проаналізовано джерела інтертекстуальних елементів у передмовах до релігійних, наукових і полемічних українських стародруків ранньомодерного періоду кінця XVI–XVII ст., виокремлено інтертексти зі Святого Письма, патристичної літератури, покликання на античних авторів та сучасні книжникам праці. Наведено основні способи включення та оформлення інтертекстуальних вставок у структуру передмов: пряме та опосередковане цитування, алюзії та ремінісценції. Описано засоби паспортизації іншотекстових елементів; роль, яку вони беруть у побудові взаємодії автора тексту з його читачами; їх відповідність стильово-тематичній спрямованості основного тексту стародруків та інтенціям автора.

Усі вищезазначені факти дають підстави зробити висновок, що інтертекстуальність у передмовах до українських стародруків ранньомодерного часу є системним елементом їхньої організації. Цитований матеріал формує багатовимірний смисловий простір, у якому біблійні, патристичні, античні та інші джерела слугують інструментами концептуального структурування й впливу на читачке сприйняття тексту та легітимізації наведених авторських думок. Інтертекст виступає механізмом вибудовування зв'язку між текстом і книжною традицією, даючи змогу авторам репрезентувати власну позицію як таку, що ґрунтується на усталеній духовно-інтелектуальній основі.

ЛІТЕРАТУРА

- Клірик, О. (1598). *Отпис на лист... Іпатїя володимирського і берестейського єпископа*. Острог, 63 с.
- Курганова, О. (2023). *Від образу до художньої структури: стиль бароко в українській богослужбовій книзі XVII–XVIII ст.* Київ, 361 с.
- Насенко, Г. М. (2014). *Структурно-семантичні та функціональні параметри староукраїнського наукового тексту XVI–XVIII ст.* Дис. ... д-ра філол. наук. 10.02.01. Київ, 489 с.

- Ніка, О. І. (упоряд.) (2016). *Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: Опис Клірика Острозького*. Київ, 238 с.
- Сироїд, Д. (2025). *Свята апостолка і первомучениця. Апокрифічні Діяння Павла і Теклі у київській традиції*. Львів, 248 с.
- Смотрицький, М. (1619). *Грамматики Славенския правильное Сунтагма*. Єв'є, 247 с.
- Титов, Ф. (1924). Второе предисловіе къ Беседамъ св. Іоанна Златоустаго на 14 посланій св. ап. Павла 1623 года. [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 76–84.
- Титов, Ф. (1924а). Второе предисловіе къ Часослову 1616. [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 26–32.
- Титов, Ф. (1924б). Второе предисловіе къ беседамъ св. Іоанна Златоуста на Деянія Святыхъ Апостоловъ, писанное 31 іюля 1624 г. [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 115–123.
- Титов, Ф. (1924с). Посвященіе іеромонаха Памвы Берынды дворянину Феодору Копыстенскому. [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 101–104.
- Титов, Ф. (1924д). Предисловіе къ первой книге (четверти) Четыхъ Миней св. Димитрія Ростовскаго изд. 1689 года... [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 465–469.
- Титов, Ф. (1924е). Предисловіе къ Псалтири 1624 года монаха Іосифа Кирилловича. [У:] *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. Всього передмов до українських стародруків*. Київ, 106–110.
- Труцевич, І. (1653). Предисловіе къ мудрому і Благочестивому читателю. [У:] *Лексикон славенороскій и имен тлъкованіе*. Кутейно, 8–10.
- Філалет, Х. (1598). *Апокрисис*. Острог, 438 с.
- Яковенко, Н. (2017). *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаннія Галіатовського*. Київ, 704 с.
- Nika, O. (2022). Ancient Greek Philosophers and Preaching Discourse Practices of Early Modern Age. [In:] *Logos*, 111, 66–75. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.28>.

REFERENCES

- Kliryk, O. (1598). *Otpys na lyst... Ipatia volodymyrskoho i beresteiskoho yepyskopa* [Reply to a letter... Ipatius, Bishop of Volodymyr and Brest]. Ostroh, 63 s. (in Ukrainian)
- Kurhanova, O. (2023). *Vid obrazu do khudozhnoi struktury: styl baroko v ukraïnskii bohosluzhbovii knyzi XVII–XVIII st.* [From image to artistic structure: the Baroque style in Ukrainian liturgical books of the 17th – 18th cc.]. Kyiv, 361 s. (in Ukrainian)
- Naïenko, H. M. (2014). *Strukturno-semantychni ta funktsionalni parametry staroukraïnskoho naukovoï tekstu XVI–XVIII st.* [Structural, semantic and functional parameters of Old Ukrainian scientific texts of the 16th – 18th cc.]. Dys. ... d-ra filol. nauk. 10.02.01. Kyiv, 489 s. (in Ukrainian)
- Nika, O. I. (uporiad.) (2016). *Dialohizm v istorychnykh vymirakh staroukraïnskoho chasu: Otpys Klirika Ostrozkoïho* [Dialogism in the historical dimensions of Old Ukrainian times: The letter of Cleric Ostrogski]. Kyiv, 238 s. (in Ukrainian)
- Syroïd, D. (2025). *Sviata apostolka i pervomuchenysia. Apokryfichni Diiannia Pavla i Tekli u kyivskii tradytsii* [Holy Apostle and First Martyr. The Apocryphal Acts of Paul and Thecla in the Kyiv Tradition]. Lviv, 248 s. (in Ukrainian)
- Smotrytskyi, M. (1619). *Hrammatiky Slavenskyia pravylnoe Syntagma* [Grammar of Slavonic Correct Syntagma]. Yev'ie, 247 s. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924). *Vtoroe predyslovie къ Besedamъ sv. Ioanna Zlatoustahо на 14 poslanii sv. ap. Pavla 1623 hoda* [Second Preface to the Discourses of St. Ioanna Zlatoustahо on the 14 Epistles of St. Paul the Apostle, 1623]. [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 76–84. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924a). *Vtoroe predyslovie къ Chasoslovu 1616* [Second preface to the Book of Hours, 1616]. [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 26–32. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924b). *Vtoroe predyslovie къ besedamъ sv. Ioanna Zlatoustah на Deïaniia Sviatykhъ Apostolovъ, pysannoe 31 iulia 1624 h.* [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 115–123. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924c). *Posviashchenie ieromonakha Pamy Beryнды dvorianynu Feodoru Kopystenskому* [Dedication by Hieromonk Pamy Berynda to nobleman Theodore Kopystensky]. [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 101–104. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924d). *Predyslovie къ pervoi knyhe (chetverty) Chetykhъ Mynei sv. Dymytrii Rostovskahо yzd. 1689 hoda...* [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 465–469. (in Ukrainian)
- Tytov, F. (1924e). *Predyslovie къ Psaltyry 1624 hoda monakha Iosyfa Kyryllovycha.* [U:] *Materialy dlia istorii knyzhnoi spravy na Vkraïni v XVI–XVIII vv. Vsezbirka peredmov do ukraïnskykh starodrukiv*. Kyiv, 106–110. (in Ukrainian)
- Trutsevych, I. (1653). *Predysloviie k mudromu i Blahochestiyomu chytateliu* [Preface to the wise and pious reader]. [U:] *Leksikon slavenorosskii y ymen tлъkovaniie*. Kuteino, 8–10. (in Ukrainian)
- Filalet, Kh. (1598). *Apokrysus* [Apocrisis]. Ostroh, 438 s. (in Ukrainian)
- Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykii Galiatovskoho* [In Search of a New Sky: The Life and Writings of Joannicius Galatovsky]. Kyiv, 704 s. (in Ukrainian)
- Nika, O. (2022). Ancient Greek Philosophers and Preaching Discourse Practices of Early Modern Age. [In:] *Logos*, 111, 66–75. DOI: <https://doi.org/10.24101/logos.2022.28> (in English)

Подано до редакції 26.10.2025 року
Прийнято до друку 20.11.2025 року